МАЛКИТЕ ПАРТИИ НА ПРЕХОДА 1989-1992
Ролята и значението им за демократизацията на политическия процес

Георги Киряков
Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
e-mail: gkiriakov@gmail.com

Резюме

Настоящата студия анализира ролята на малките политически партии в политическия процес в България през динамичните от политическа гледна точка години 1989-1992. Анализът се осъществява чрез теоретичния модел на политическата възможност, ресурсната мобилизация и формирането на политическите идентичности. Използвана е методология основана на историческия институционализъм, качествен анализ на тогавашната институционална политическа рамка и преглед на моделирането на малки партии, с техния идеологически и организационен профил. Резултатите от това изследване показват, че малките партии от началото на демократичните промени имат основополагащо за българската демокрация значение за развитието на политическия плурализъм, като действат в ролята на катализатори на тези промени, независимо от техните ограничени ресурси. Студията предлага аналитична рамка за модела на политическата динамика, съпътствала процеса на трансформация на политиката от една система на управление към друга. Тя е и опит за провокиране на дебат за положителната роля на малките партийни формации в процеса на изграждане на демократичната система на управление.

Ключови думи: *партии, демократизация, политически процес, обществени нагласи*

THE SMALL POLITICAL PARTIES OF THE TRANSITION 1989-1992
Their role and significance for the democratization of the political process

Georgi Kiryakov
Sofia University “St. Kliment Ohridski”, e-mail: gkiriakov@gmail.com

Abstract

This article analyzes the role of small political parties in the political process in Bulgaria during the politically dynamic years of 1989-1992. The analysis is carried out through the theoretical model of political opportunity, resource mobilization and the formation of political identities. A methodology based on historical institutionalism, a qualitative analysis of the then institutional political framework and a review of the modeling of small parties, with their ideological and organizational profile, was used. The results of this study show that small parties from the beginning of democratic changes have a fundamental importance for the development of political pluralism in Bulgarian democracy, acting as catalysts of these changes, regardless of their limited resources. The article offers an analytical framework for the model of political dynamics that accompanied the process of transformation of politics from one system of government to another. It is also an attempt to provoke a debate about the positive role of small party formations in the process of building a democratic system of government.

Keywords: *parties, democratization, political process, public attitudes*

КОНТЕКСТЪТ НА СЪБИТИЯТА ДО 1989 ГОДИНА

Преходът в България преминава през много метаморфози и трудно можем да го определим като успешен, погледнат в ретроспекция. Не само заради противоречивото начало, започнало с нелекото наследство от периода 1944-1989 година, в който всяка съпротива срещу управлението на страната е била системно задушавана. Тя е съпроводена с физическо или психическо унищожаване на индивидуалните ѝ носители, в период по време на който БКП действа като неразделна част и съучастник в плановете за световна доминация, формулирани и изградени от Комунистическата партия на Съветския съюз. На практика българското общество е било методично изолирано от възможността да се приучи към изграждане на демократичен инстинкт и към гражданска инициативност, които биха застрашили режима и биха го делегитимирали като основен властови фактор при управлението на държавата. Тези решения са диктувани отвън и са в унисон с глобалните интереси на хегемона на Източния блок – СССР. По този начин България се превръща, макар и официално да запазва суверенитета си, в политически и икономически придатък на външнополитическата и външноикономическата стратегия на Москва за създаване на работеща и жизнеспособна алтернатива на демократичния свят. Той от своя страна също претърпява огромна метаморфоза след края на Втората световна война и минава през процеса на разпад на довоенния международен и в частност европейски политически ред, налаган от влиятелните европейски държави – велики сили. Този европейски политически ред, от своя страна, е резултат от

последиците от Първата световна война, което допълнително застрашава основите на демокрацията и създава условия за пробив на комунистическите идеи и на идеите за развитие на държавите, идващи от Съветския съюз, далеч отвъд пределите на последния. Така се създават предпоставки за налагане на пагубни за извоюваните демократични свободи идеи и механизми за тотален контрол върху индивида.

ОБЩЕСТВЕНАТА СИТУАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ ДО И ПРЕЗ 1989 ГОДИНА

Споровете за това какво точно се е случило на 10 ноември 1989 година вероятно никога няма да спрат, но е безспорно, че тогавашните и последващите събития отприщват трупаната в предишните години, и особено след обявяването на процеса на Перестройка на съветската система от Михаил Горбачов, обществена енергия за промяна, заради невъзможността тази система повече да съществува в тогавашния си вид и при тогавашните си икономически условия от една страна, и заради неяснотата в каква посока да се поеме и докъде ще доведе този процес един тоталитарен режим, ако реши да поеме по пътя на плахата и частична демократизация и освобождаване на предприемаческия икономически дух, от друга. Отказът от по-нататъшна икономическа опека върху сателитните държави от Източния блок, води и до въпроса за отказ от политическа такава. Ако държавите са оставени да се справят със собствени сили с икономическите си затруднения, защо да продължават да търпят политическото господство на метрополията. Именно под натиска на тези обстоятелства България попада, къде съзнателно, къде стихийно, също в ситуация на избор в каква посока да поеме. От една страна имаме управляваща партия-държава, свикнала да бъде направлявана в процеса на управление на държавните дела, а от друга имаме огромна вълна обществен ентусиазъм за реформи или за събаряне на системата, в която бяха свикнали да оцеляват две поколения българи. Първоначалното намерение на БКП и на Тодор Живков „да се снишим, докато отмине бурята", се сблъсква с напора на обществената енергия, с желанието на тази система за контрол върху личността да бъде сложен край или най-малкото да бъде основно реформирана. Затова и целият преход от социализъм по съветски модел към демокрация е белязан от процесите на съпротива срещу промените от всички привилегировани от предишния режим групи и хора, и от стихийното желание на мнозинството да се разправи политически с потисническата система. Именно тази хаотичност и стихийност са в основата на неуспехите в първите години след падането на Берлинската стена, да бъде установена някаква подредена и последователна концепция за нужните промени, така че да не доведат до разочарование и до обратен процес на възстановяване на реда по стария и дълбоко компрометиран модел. Всъщност, в голяма степен точно това се случва, и не малка част от първоначалния ентусиазъм се размива в непоследователните процеси на реформи, сблъскващи се с категоричната

съпротива на владеещите властовите и икономически лостове елити на предишния режим. Липсата на подготвени хора, извън БКП, които да проведат процеса на трансформация от една система на управление към друга, води до противоречиви резултати и до серия от провали, загуба на инерция и в края на краищата до пукнатини в изграждащите се основи на демокрацията и пазарната икономика. Липсата на подготвени хора, обаче, не е единственият проблем пред зараждащата се нова демократична държава. Съществен проблем се оказва и спонтанното желание на хората да участват под някаква форма в обществения и политически живот, което отприщва вълна на създаването на нови политически платформи и партийни субекти, както и на граждански инициативи, претендиращи да бъдат алтернатива и да участват в процеса на разграждане на основите на социализма и плановата икономика, без значение на очакваната електорална подкрепа и без план за дългосрочно влияние върху политическите процеси. На този етап от формирането на новите политически реалности сякаш няма предел на насищане, подхранван от обществения ентусиазъм.

ПЪРВИТЕ СТЪПКИ ВЪВ ФОРМИРАНЕТО НА ПАРТИЙНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ

Не можем да анализираме стъпките за създаването на една партийна система, без да познаваме по-широкия социално-политически контекст в страната. Това се отнася и за създаването и утвърждаването на българската партийна система. А едно събитие от началото на 1989 година е ключово за определяне на посоката на развитие на демократичните промени и на полагане на началото на създаването на новия опозиционен на тогавашния партиен и държавен елит, нов политически елит. „Закуската на Митеран" може да се определи като фундамент на формирането на влиятелна група политици, върху които ще се фокусира общественото внимание в месеците след 10 ноември 1989 година, когато, както беше подчертано по-горе, се генерира огромна обществена енергия за слагане на край на комунистическия репресивен режим и за плахите стъпки към оформяне на дисидентски групи, които да застанат начело на бъдещите процеси на промяна. На историческата среща, състояла се на 19 януари 1989 година, тогавашният президент на Франция Франсоа Митеран, пристига на историческо посещение в България, първо посещение на френски държавен глава в страната. По искане на френската страна е организирана среща с 12 български интелектуалци, като поканените са водещи български интелектуалци дисиденти, показали в годините своята сравнителна независимост. Самата среща се състои във Френското посолство в София във формат на работна закуска. Българските участници са поетесата Блага Димитрова, дисидентът философ Желю Желев, поетът и писател Радой Ралин, писателите Йордан Радичков и Ивайло Петров, кинорежисьорът Анжел Вагенщайн,

художникът Светлин Русев, философът Николай Василев, физикът академик Алексей Шелудко и журналистите Стефан Продев, Копринка Червенкова и Барух Шамлиев. Мнозинството от тях са и сред основателите на една от водещите по това време „неформални организации" – Клуб за подкрепа на гласността и преустройството, създаден във време на разхлабване на контрола от страна на Съветския съюз, събитие свързано с провеждащия се процес на Перестройка на системата. Следвайки вълната на този ентусиазъм, породен от възможността за реформа на системата и отпадане на голяма част от ограниченията за свободна гражданска изява, подобни групи набират сили, увличат и обединяват нарастваща група от българския интелектуален елит по това време. За отбелязване е обстоятелството, че не всички от участниците в тази закуска и формиращи ядрото на Клуба са искали тотален разпад и смяна на системата. Някои от участниците, в това число и Желю Желев, са си представяли умерени реформи на самата система, не и разграждането ѝ. Всъщност тези различия в първоначалните нагласи към възможността за промяна, са и в основата на последващите конфликти между „умерените" и „радикалите" в създадения след 1989 година Съюз на демократичните сили и като следствие от това провал в постигането на ключови цели на реформаторите за демократизиране и обръщане на посоката на развитие от планова към пазарна икономика. Клубът за подкрепа на гласността и преустройството, задно с Обществения комитет за екологична защита на Русе, известен като Комитет за спасяване на град Русе, по-късно преименуван на „Екогласност", са едни от първите официализирани дисидентски организации в страната. Самият клуб е учреден на 3 ноември 1988 година в Софийския университет. Инициатор на проекта е доктор Желю Желев, започнал да работи по подготовката му още през 1986-87 година. Както се спомена, дейността на Клуба не е била насочена към сваляне на режима и разграждането му, а срещу едноличното управление на Тодор Живков и за преустройване по социалистически модел, задаван от други държави в Източния блок през 50-те и 60-те години на 20-ти век – Унгария през 1956 и Чехословакия през 1968. Затова и основните проблеми, с които са се занимавали шестте секции на Клуба, са свързани с обществени проблеми в тогавашна социалистическа България от икономически характер, проблеми свързани с човешките права и гражданските свободи, демографски проблеми, екология, култура, грешни интерпретации на исторически събития. Съвсем ясно се очертават безобидни за тогавашния режим теми, които да не водят до разпадането му, подмяната на елитите и преобръщане на системата, което да доведе до налагане на нова система на социално-икономически взаимоотношения. Не е оспорвана толкова ръководната роля на партията, колкото начинът на ръководене на държавните дела.

БУРНИТЕ СЪБИТИЯ ОТ 1989 ГОДИНА

И все пак, въпреки някои индикации за промяна от началото на 1989 година чрез т.нар. „Закуска на Митеран", както и останалите събития, даващи сигнали за промяна и за полагането на начало на някакви форми на дисидентство, събитието, което е определящо за полагане на реалните основи на разграждането на комунистическия режим, е 10 ноември същата година и освобождаването на Тодор Живков и кръга негови приближени от върха на властовата пирамида на тогавашната държавна машина. Проф. Карасимеонов[1] разграничава два основни етапа на този процес: открита демонстрация на либерализация на режима и опитите за запазване на всички позиции на БКП, както и отстъпление с цел минимизиране на загубите на властово влияние; възникване, учредяване и организационно структуриране на първите политически субекти като партии, граждански движения, клубове и т.н., които се изявяват като реална алтернатива и опозиция на реалния монопол на партията-държава и които си поставят като основна цел демократизацията на политическата система[2]. Тук трябва да се отбележи, че не всички от тези новообразуващи се формации, първо, си представят демократизацията по един и същи образец и, второ, имат характерните особености на политически партии, чрез които да търсят излаз на политическия терен като легитимни участници в разпределението на освободената от БКП властова ниша. Самата либерализация на режима се извършва под формата на обикновени кадрови рокади по най-високите етажи на партийния елит и отстраняването на т.нар. от проф. Карасимеонов[3] консервативно крило, формирало се около Тодор Живков. Групата на „Реформаторите", начело на които застават Петър Младенов, Александър Лилов и Андрей Луканов, както бе споменато, не залага на радикална промяна на системата, а си поставя за цел приспособяване към новите тенденции на гласност и преустройство, идващи от Съветския съюз, причините за които са преди всичко от икономически характер, но и от невъзможността повече да се удържат тенденциите на обществен подем в много от страните на Източния блок. Желанието за постепенно демократизиране на партията и постепенно разхлабване на държавния и партиен монопол върху властовите лостове, облечено умело в концепцията за „демократичен социализъм" импонира напълно на наложения от някои български дисидентски движения модел за трансформация в едно по-справедливо обществено устройство, което, както бе подчертано, да не се отклонява много от социалистическите идеи, като това отстъпление да бъде само от марксистко-ленинския модел за ръководната роля на партията. Но процесите на масова обществена активизация и бързоразвиващите се събития във всички държави, били дотогава под контрола на Съветския

[1] Карасимеонов, Г. 2002
[2] Пак там
[3] Пак там

съюз, както и след отварянето на границите между Изтока и Запада, подлага на сериозен натиск изградената концепция за реформи и налага нов подход към оформилия се властови проблем, който може да бъде решен или чрез постепенни отстъпки, или чрез открита и активна съпротива срещу стихийния характер на зараждащите се процеси на партиен плурализъм. Мъчителният и бавен процес на изтласкване на БКП от заеманите десетилетия наред властови позиции във всички сфери на обществено-политическия живот на държавата, налага зараждащата се опозиция, определяща се в тези условия на силна съпротива като антикомунистическа, да провежда процеса на демократизация и разграждане на системата паралелно и стъпка по стъпка, заемайки всяка освободена властова територия, без обаче да знае как да оперира с получените властови възможности, което и предопределя потенциала за чести провали и за дълбоко разочарование сред пределно ентусиазираните обществени настроения, използвано умело от владеещата всички канали за комуникация партия за дискредитиране на зараждащата се демократична система и нейните водещи фигури. В този първи етап на либерализация на режима и легитимация на опозиционните партии, организации и движения една от най-отчетливите особености е създаването им на практика в среда на нелегалност, тъй като тогавашното конституционно устройство и законов ред не допуска партийно многообразие и оспорване на ръководната роля на партията, заложена в чл. 1 на Конституцията от 1971 година, или т.нар. Живковска конституция. Тези нововъзникващи, на практика нелегални партии, се противопоставят на режима като предлагат в програмите си за промяна радикални демократични и пазарни реформи, които да изведат България на нов път на развитие и да я вкарат в демократичния Запад, идея срещу която БКП се съпротивлява на всички обществени нива и по всеки възможен начин. В съсредоточаването на вниманието върху този първи етап на либерализация на режима и възникване на партийно многообразие е настоящия текст. Обръщането на специално внимание на всички онези партии, организации и движения, които са останали в периферията на обществения и научен интерес към темата за прехода от тоталитаризъм към демокрация, е заради съществената роля, която те са изиграли, за да се усили натискът и в крайна сметка да се стигне до тотален разпад и разграждане на стария режим, въпреки съпротивата и въпреки опитите да се отгледа удобна за бившата комунистическа партия опозиция. Демонстрацията на масовост, силна обществена енергия за промяна и безкомпромисните искания за демократизиране от страна на всички нововъзникнали политически субекти, било то партии, граждански движения и организации, принуждава бившите комунисти да правят отстъпки от заложените цели и в края на краищата да се стигне до желания от обществото обрат за пътя на развитие, макар и този път да е осеян с препятствия и да води до значителен спад в първоначалния силен

ентусиазъм. Тук няма да разглеждаме причините за разочарованията, понеже те са изследвани многократно, а ще проследим процеса на идейно формиране и сегментиране на обществените нагласи, които всяка новоизграждаща се партия улавя и се опитва да канализира, както и да привлече обществена подкрепа за каузата на своето съществуване. Както е ясно от фокуса на изследването, успехът им е минимален, а в повечето случаи и никакъв, но те са част от процеса на формиране на новата българска държавност и на изграждане на демократичните основи на страната, върху които се опира както новата политическа реалност, така и нововъзникващата партийна система.

ПАРТИИТЕ КАТО ОГЛЕДАЛО НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ НАГЛАСИ

Макар в исторически контекст на партиите да е било гледано с известно недоверие и презрение от страна на първите им изследователи през 18. век, когато в своя памфлет „Патриотът крал и партиите" (1738) лорд Болингброук заявява, че „партиите, преди да се изродят в абсолютни фракции, са все още множество от хора, обединени за да постигнат конкретни цели и интереси…", той не влага друг смисъл, освен на съучастници на монарха в узурпация на власт, при която „един крал, за да продължи да управлява, трябва да се стреми да раздели обединения народ, като смеси или привидно смеси своя интерес с този на партията…, но така партията става фракция, кралят – тиранин, а управлението – заговор"[4]. Концепцията за „обединения народ" е част от тогавашното възприемане на обществото и държавата като единно тяло, единен организъм, в който всяка част изпълнява своите естествени функции и когато някоя от частите на това тяло бъде откъсната от него, то спира да функционира като единен организъм и нарушава естествения ред. Един от отците основатели на Съединените щати Джеймс Мадисън пък, освен че не прави разлика между партии и фракции, определя последните като най-голямата заплаха за американската демокрация, в случай че властта им не бъде ограничена. В „Записките на федералиста" той заявява, че фракциите са „някакъв брой граждани, били те мнозинство или малцинство от цялото, обединени и движени от някакъв импулс на страст или интерес, враждебен на правата на другите граждани или на постоянните и съвкупни интереси на общността"[5]. И тук ясно може да се проследи продължението на концепцията за единното обществено тяло и за „съвкупния интерес на общността", който страда от разделението, налагано от партиите, заради техния групов интерес, в противовес на обществения интерес. Чак Едмънд Бърк, един от най-значимите британски политически мислители и „баща" на консервативните идеи, предлага дефиниция, в която партиите са легитимирани като съществен участник в

[4] Bolingbroke, H. S-J. 2002: 29-32.
[5] Мадисън, Дж., Хамилтън, А., Джей, Дж. 1997

политическия процес, а наличието на множество партии като ключов елемент за развитието на политическата общност. „Партиите - пише Бърк - са група хора, подпомагащи с общи усилия осъществяването на националния интерес, обединени въз основа на някакъв определен принцип, с който всички те са съгласни“[6]. Новият и различен поглед към партиите, като проводник на „националния интерес“ в съгласие по основни принципи за функциониране на политическата система, е значим принос към политическата наука и прави опит за преодоляване на съпротивата срещу тях като проводник на групови интереси, в разрез с обществения. Тези различия, отнасящи се до ролята на партиите и мястото им в политическия процес, не търсят и не променят радикално властовата конструкция във Великобритания или в Съединените щати, най-малкото защото крайната цел и на двете концепции е или „съвкупните интереси на общността“ при Мадисън, или „осъществяването на националния интерес“ при Бърк. И в двата случая партиите не се мислят като „конструктори“ на същите тези интереси, а като негови защитници, различаващи се единствено в подходите към реализацията му. Не така стои въпросът при съвременните партии, където те вече могат да конструират собствена визия за обществения интерес и да я наложат при обществена подкрепа през конституционно заложените властови механизми. Затова и съвременните определения за политически партии се опират на идеята за ролята и мястото им в политическия процес, но за целта трябва да се направи ясно разграничение между организационното им развитие от една страна, към което има засилен научен интерес едва в годините след Втората световна война и, от друга, функциите, които изпълнява в обществено-политическия живот на всяка една демократична страна от западен модел. Важно е да се подходи детайлно към това разделение, тъй като лесно можем да се подведем по някое общоприето определение, което няма да даде нужната яснота и научна дълбочина към разбирането на значението на малките партийни субекти за динамиката на политическите процеси в условията на преход от система, в която доминира конституционно установена роля на една партия, към система, в която тази конституционна условност отпада и на нейно място се разгръща процес на такова разширяване на възможностите за политическо представителство, който напълно променя възгледите за способността на една система да удържи властово под напора на новата политическа и обществена енергия, генерирана от новопридобитите свободи и която енергия е била потискана чрез същите тези механизми на властта, които е контролирала партията-държава. В настоящата студия ще потърсим възможно най-голямото стесняване на обхвата на дефинициите за политическа партия, така че да можем да ги сведем до специфики присъщи само на изследвания феномен, за да се разберат разликите

[6] Burke, E. 2002: 37-44.

между същността на политическите партии и на други субекти, притежаващи някои от характеристиките на партии, но не могат да бъдат определени като такива. Тясно определение според някои изследователи е за партиите като структуриращи електоралния процес и свеждащи го до издигане на кандидати за политически изборни длъжности, чиято цел е участие в управлението на демократичната държава, като тук е добре да се отбележи, че трябва да се прави разлика между този механизъм за демократично излъчване на кандидати и механизма за налагане на кандидати за политически длъжности, практикувани от комунистическата партия-държава, при който кандидатските листи за контролираните от репресивния апарат на същата държава избори, са спускани отгоре, без да е имало реален избор за кого да се гласува, а и, в крайна сметка, се гласува само за една партия или за напълно подчинените малцина други кандидати на останалите партийни формирования, избор без никакво значение и без влияние върху ръководната роля на БКП. Партиите в тесните дефиниции на някои изследователи, в условията на демократичен избор, могат да бъдат ясно разграничени от други субекти като всякакви групи по интереси, разнообразни социални движения или граждански инициативи, които също могат да изразяват обществени настроения и да представляват групови интереси, чрез агрегирането им базирано на политическа мобилизация. Така Шумпетер дава определение на партията като „група, чиито членове действат съгласувано, в конкурентна битка за политическата власт“[7]. От своя страна Джоузеф Шлезинджър дефинира партиите като „организирана група за придобиване на контрол върху управлението в името на същата тази група чрез спечелване на изборната надпревара за изборни длъжности“[8]. Антъни Даунс пък вижда партиите като „коалиция от хора, стремяща се да осъществи контрол върху управленския апарат чрез законови средства“[9]. А Шатшнайдер класифицира партиите като организации, които „се стремят да вземат контрол над управлението чрез номиниране на кандидати и избирането им на длъжност, а целта е да се завземе властта през спечелването на изборите“[10]. Всички тези дефиниции изхождат от предпоставката, че изборната надпревара при всички случаи е фокусирана върху завземането на властта чрез законово закрепени механизми и контрол върху управлението на държавата, без да се споменават агрегираните обществени интереси, в името на които трябва да се упражнява същата тази власт. Това е свеждане на демократичните изборни механизми и ролята на партиите в тях до поход към властта, която веднъж достигната може да бъде използвана според тесния партиен интерес. Сартори дава друг фокус на дефинициите за партии като включва в тях, съвсем логично,

[7] Schumpeter, J. 2003
[8] Schlesinger, J. A. 1991
[9] Downs, A. 1957
[10] Schattschneider, E. E. 1948

и партиите в авторитарните и тоталитарни режими. И така, той определя партията като „която и да е политическа група, представяща се на избори (конкурентни или неконкурентни) и е способна да излъчи чрез тях кандидати за публични длъжности". Това, обаче, не променя основния фокус на дефинициите за партии върху заемането на властови позиции, независимо дали ги наричаме публични длъжности или управление на политически процеси чрез конституционно или законово заложени механизми за упражняването на властта. Милен Любенов прави едно уточнение в своята разработка за политическите партии, като допълва, че „партиите са дългосрочни проекти, които имат цялостна визия за управлението"[11]. Той набляга обаче на обстоятелството, че на избори могат да участват организации и групи, „които не си поставят за цел да спечелят изборите и да съставят правителство"[12]. Това прибавя към дефинициите и нов елемент за партиите като генератор на групово недоволство, което не търси излаз към властта, а предпочита да играе само една от ролите, присъщи на партиите, ограничавайки я до една от характеристиките – структуриране, канализиране и изразяване на групов интерес. Резонен е въпросът след като вече имаме някаква представа за ролята на партиите в изборния процес, дали малките партии от началото на прехода са искали да играят ролята на трансформатори на политическата система или са били водени от цели, които да ги позиционират просто като легитимни участници в разпределението на власт, заедно с всички останали субекти, били те значими или незначими, ясно обществено различими или едни от огромната маса нови субекти, опитващи се да привлекат част от демократичния и електорален подем в първите месеци и години след промените и прехода от една система на управление към друга. Всъщност, ключовата хипотеза при изследването на този тип малки партии, възникнали в процеса на структуриране на новата демократична политическа реалност, в която вълната от създаване на партийни субекти води до промяна на отношението на обществото към цялата политическа система като дава различен поглед към силата и властовите възможности на партията-държава, е, че те успяват, именно чрез някои от основните характеристики на партиите – изразяване и агрегиране на интереси, политическа социализация, политическа мобилизация, социална интеграция, осигуряване на символна идентификация, структуриране на електоралния процес, рекрутиране на политици чрез номиниране на кандидати за изборни длъжности, осигуряване на политически патронаж – да отклонят вниманието от мощната дотогава комунистическа партия и да отслабят властовите ѝ позиции до такава степен, че да не може да доминира в процеса на реформиране на политическата система и да отваря полето, макар и със

[11] Любенов, М. 2021
[12] Пак там

сериозни съпротиви, за възможността и други партии и коалиции да заемат сериозно място на електоралния терен, като дори им позволява да достигнат реално до самостоятелно управление, давайки по този начин възможност за реализация на заложената реформаторска програма, така че да се достигне до необратимост на процесите на политическа и икономическа промяна. Значението и ролята на малките партии не е за пренебрегване, макар огромен дял от тях да не постигат значим електорален успех, а някои от тях дори никакъв. Тяхната тежест, както се подчерта, е в изпълняване на основната цел за смяна на режима – създаване на демократични условия за партийно многообразие, а оттам и за радикална промяна на подхода към управлението на политическите и икономическите процеси.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА МАЛКИТЕ ПАРТИИ

Презумпцията за малките партии като незначим от изследователска гледна точка субект, не отчита вероятността именно те да са най-малкото катализатор на съществени промени в обществените и електорални нагласи в период на пределна мобилизация на обществена енергия за промяна. През тях се реализира възможността за необратимост на процесите на промяна, тъй като създават усещането за масовост на същите, а и осъществяват през многообразието си функцията по канализиране и структуриране на интересите на всички онези групи, които не могат да разпознаят в големите и по-видими за публичността субекти, свое формално представителство. Именно концепцията за предоставената от новата политическа и обществена рамка възможност, дава онази необходима аналитична рамка, през която се получава разбиране за динамиката на политическото участие в условията на системна трансформация. Според Тили и Тароу[13], политическата възможност се формира от структурни промени, които намаляват разходите за участие и увеличават вероятността колективното действие да доведе до положителни промени. Така през 1989 година отслабването на комунистическите режими в страните от Източния блок, заради слабостта на центъра, ще рече на Съветския съюз, както и фрагментацията в управляващите комунистическите партии елити, съчетано с намаляването на репресивния потенциал, създават благоприятна среда за създаване на малки партии, които се оказват от своя страна катализатори на допълнителното ерозиране на партиите-държави. Освен политическата възможност като подход за изследване на влиянието на малките партии, към подходите можем да прибавим и теорията за ресурсната мобилизация на Маккарти и Залд[14], която акцентира върху тежестта на организационния капацитет, човешкия

[13] Tilly, C. and Tarrow, S. 2015
[14] McCarthy, J. D. and Zald, M. N. 1977

ресурс и достъпа до комуникационни канали. Малките партии през 1989 година разчитат предимно на интелектуални и дисидентски мрежи, неформални организации под формата на тематични комитети и ограничени материални ресурси. Въпреки тези естествени и изкуствено създадени ограничения, те успяват да използват наличния обществен ресурс и социални контакти под формата на неформални мрежи за комуникация, заедно със зараждащите се независими медийни мрежи, за изграждане на подкрепа и гражданска и политическа легитимност. От тази гледна точка, формирането и конструирането на политическа идентичност става ключов механизъм за електорална и обществена мобилизация. Малките партии през 1989 година изграждат такива идеологически профили, които следват общите идейни тенденции на големите субекти, но и търсят начини за формулиране на идеологическа идентификация през копиране на идеи от европейски партии и идейни течения като християндемокрация, либерализъм и социалдемокрация в най-голяма степен, но и такива по-малко следвани и строго профилирани политически идеи като земеделските или екологичните. Тези идентификации са строго обвързани с дисидентските наративи, насочени към делегитимация на комунистическата система и към утвърждаване на демократичните принципи и ценности. Стратегиите за политическо действие на малките партии включват участие в коалиции, организиране на митинги и подписки, както и пряко участие в основополагащи за демократичните промени форми на легитимация като Кръглата маса. Участието им в лидиращи демократичните процеси коалиционни формати като Съюза на демократичните сили, е изключително важен механизъм за увеличаване на тяхна обществена и оттам политическа значимост[15].

РОЛЯТА НА МАЛКИТЕ ПАРТИИ КАТО КАТАЛИЗАТОР НА ДЕМОКРАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ

Както беше подчертано малките партии от първите години на прехода, въпреки някои негативни оценки за ролята им в демократичните процеси, все пак изиграват важна роля за прокарване и налагане на ценностите на демокрацията и свободния пазар. Те се проявяват като катализатори на демокрацията, изпълнявайки функцията на основни преносители на ключови за демокрацията механизми за провеждане на демократични реформи в политическия процес на преход от един режим на управление към друг. Приносът на тези партии за обогатяването на обществения дебат за необходимите промени и за начина на провеждането им е извън всякакво съмнение, поради факта, че проявяват инициативност и ангажираност, присъща за по-слабо видимите субекти, нещо като партиен „наполеонов комплекс", чрез който се стремят да изпъкнат над значителната маса други малки партии и организирани политически групи

[15] Sartori, G. 2005

за защита на някакъв общностен интерес или за прокарването му като политика през властови механизми. Малките партии имат гъвкавостта липсваща на големите партийни субекти, взимат по-бързо решения, не е необходимо да се съобразяват с множество вътрешнопартийни фактори и механизми за постигане на компромис и вземане на решения. В този смисъл, малките партии са много по-иновативни и идейно изобретателни в търсенето на публичност и видимост на политическия терен, където, особено в първите години на промените към демокрация, конкуренцията е позволявала всякакви форми на изразяване, а относителната свобода е давала широки възможности за изява, макар да е имало ограничен достъп до основни медийни канали. Приносът на малките партии включва също така и участието им в изработването на нови правила за функционирането на партиите, участието им в огромния набор от предложения за конституционни промени, свързани с институционалната архитектура и моделиране на новата многопартийна система. Те оказват значителен реформаторски натиск и подпомагат по-големите субекти в битката им за налагане и необратимост на процеса на трансформация на политическата система в демократични рамки по западноевропейски или американски модел. Дейността им на политическото поле усилва натиска върху управляващата партия за приемане на демократични механизми за прозрачност и отчетност, през примера за прозрачност и отчетност, който самите те дават на своите привърженици, а и на цялото общество, в което е имало търсене на подобни политически практики. През малките партии на политическата сцена се появява конкурентно търсене на нови политически актьори, които да се включат в процеса на управление, ако успеят да генерират достатъчна електорална или обществена подкрепа. Те, в крайна сметка, са и инкубатор за формиране на нови модели на политическо поведение и за формиране на нов тип политическо лидерство, различно от задавания модел от БКП, от който инкубатор ресурс и вдъхновение са черпили по-големите партии или коалиции. Разбира се, за малките партии са съществували и доста ограничения, каквито са институционалните бариери, заради липсата на стабилно законодателство, в резултат на силната съпротива на партията-държава до 1989 година, което лишава същите от легитимност и ограничава силно възможностите им за политическо участие. Друго съществено ограничение е организационната им слабост, макара и тя да е частично компенсирана от иновативността и изобретателността им, както и от гъвкавостта по отношение на вземане на политически решения. При тях има слабо развити структури, затруднен или невъзможен достъп до финансиране, трудности при набирането на членска маса, понеже пред хората са се отворили широк набор от възможности за избор на представителство, задоволяващо всеки политически вкус и всяка идейна рамка. Недостатъчният брой членове намалява ефективността на малките партии и затруднява организацията на изборния процес, тъй като не могат да

достигнат до по-широк кръг гласоподаватели. За малките партии държавните медии са недостъпен ресурс, а доминацията в тях на добре познати партии и техните политически наративи, ограничава възможността на малките партии да достигнат до широка аудитория, но все пак те се опитват да компенсират дози дефицит на медийна видимост през други комуникационни канали, но с противоречив резултат. За малките партии основен проблем си остава конкуренцията между тях, заради неизбежното припокриване на идеологическата и организационната рамка, което пък възпрепятства единното представителство на опозиционните интереси и дава възможност на доминиращата обществено-политическия дискурс партия да разхлаби реформаторския натиск и дава време за прегрупиране и адаптация към новите политически условия. Това не променя особено значението на малките партии в трансформацията на политическия пейзаж, даже напротив, дава им необходимата тежест като ключов фактор за катализиране на процесите на политическа промяна.

УЧАСТИЕТО НА МАЛКИТЕ ПАРТИИ В ДЕМОКРАТИЧНИТЕ ПРОЦЕСИ В ПЕРИОДА 1989-1992

Дадените по-надолу примери за малки партии целят да рамкират участието на същите в процеса на изграждане на новата политическа реалност след промените от 1989 година, като не изчерпват огромната палитра от нововъзникващи партийни проекти и граждански инициативи, които още в първите месеци след 10 ноември достигат до над 100. Фокусът е върху някои от основните, участвали първоначално в „голямата" опозиционна коалиция СДС, но впоследствие отделили се от нея и продължили самостоятелно, партии, върху екзотични партийни проекти с доста спорни и неподредени идейни рамки, както и върху такива, сред които могат да се открият прототипи на настоящите политически партии, оформящи партийната ни система и политическия пейзаж като цяло. От важно значение за разбирането на ролята и значението на малките партии за демократизирането на политическата система на България след 1989 година, е проследяването на хронологията на тяхното създаване, обикновено още в първите месеци след 10 ноември и до края на същата година, и участие в изборния процес, както и основите, върху които се гради обществената им легитимност и медийна видимост. Тук ще се разгледа произходът и на тези партии, които не участват активно и системно в процеса на формиране на голямата опозиция на Българската комунистическа партия – СДС, понеже в създаването на последната има друга политическа логика и се основава на различен политически контекст. Основната цел на конструирането на коалиционния формат Съюз на демократичните сили е била създаването на достатъчно силна опозиционна формация, която да успее да се противопостави адекватно на тогава все още силната комунистическа партия-държава, чието

влияние във всички институционални процеси е било неоспоримо и е помагало на целите им за противопоставянето на всеки опит за радикални и бързи реформи на политическата система по демократичен западен модел. Принципът на обособяването им е идеологически и ще бъдат разделени на десни или монархически, земеделски, либерални, социалдемократически и екологичноориентирани, които се колебаят между либерализма и социалното в своите платформи, повечето от тях възстановени след забрана за дейността им в периода 1944-47 година, но и не малко такива, поели вълната на демократизация и гражданска и партийна активизация, както и такива, които се припознават и търсят легитимност през заявката, че са наследници на партии от предвоенния период. Това е било и основното идеологическо разделение в тези ранни етапи на идейно формиране на електорални нагласи. Общото между тях е целта да осигуряват политическо представителство за нарасналото търсене на политически алтернативи, които да не са затворени между старата партия-държава и новата опозиционна платформа СДС, която в генезиса си се е самолишила от единност на идейните си основания и единство на организационната си структура, което дори преминава в прекомерна организационна автономност на съставните партии, затова се опира само на идеята за разграждане на комунистическия режим със силна антикомунистическа риторика, но без особени властови възможности за реализация на тази цел.

БЗНС – Никола Петков

Включването на земеделците в прегледа на малките партии се налага от обстоятелството, че макара да участват в създаването на Съюза на демократичните сили и в първите избори за Велико народно събрание от юни 1990 година, с листата на коалицията, печелейки 34 депутатски мандата, още на следващите избори за Обикновено народно събрание, проведени на 13 октомври 1991 година, БЗНС „Никола Петков" участва със самостоятелна листа, но не успява да излъчи представителство. Все пак николапетковистите си остават една от най-влиятелните партии, наследници на традициите на земеделското движение от периода преди 1944-47 година. В идеологически аспект залагат на широкия плурализъм в обществения живот, както и на твърдото убеждение, наследено от предишния си период на съществуване, че в едно цивилизовано общество политическите цели трябва да се постигат само с мирни средства и уважение към всеки индивид. Основната им идейна насоченост е, както беше отбелязано, съчетание на аграрни и християндемократически принципи. В организационно отношение лесно възстановяват структурната си цялост , поради това, че много от привържениците им отпреди войната все още са запазили привързаността си към земеделските идеи, а техните наследници намират в партията свое политическо представителство. Тази подкрепа, обаче, се оказва недостатъчна и на

лидерите на партията се налага през годините на прехода да търсят различни форми на коалиране, което да съхрани потенциала им за влияние върху политическите процеси.

Българска социалдемократическа партия (БСДП)
Партията също е сред инициаторите и създателите на СДС, но твърдо се придържа към трите основни принципа на социалдемокрацията – свобода, равенство, братство. Разграничаването от марксизма-ленинизма не е достатъчно партията да бъде припозната като носител на реформаторски заряд. Именно в този идеологически разнобой в първите години от създаването на СДС се корени нейният тогавашен и последващ неуспех да се утвърди като основна партия, която да проведе необходимите радикални реформи. БСДП, въпреки желанието си да се еманципира от комунистическата партия, започнала по това време идейния си завой към социалдемокрацията, и да се присъедини към опозиционния устрем за реформи, се оказва спънка пред този процес, предявявайки властови и идеологически претенции, на които трудно може да се отговори без това да доведе до сериозни катаклизми и до разцепление в обединената голяма опозиция. И социалдемократите, както земеделците, след изборите за ВНС и след разпускането му, решават да участват със самостоятелна листа за следващо ОНС, но без успех за излъчване на народно представителство. Така оставят впечатлението в собствените си последователи за провал в коалиционната си политика, което води до отлив на подкрепата за тях и до необходимост от търсене на подходящи от идейна гледна точка коалиционни взаимодействия.

Българска демократ-конституционна партия (БДКП)
Една от екзотичните в идейно отношение малки партии, които се опитват да съчетаят в идеологическата си рамка демократизма и монархизма, като в първоначалния си вариант на учредяване се нарича Българска демократ-монархическа партия. Определя се като дясноцентристка и макар да не се идентифицира напълно с монархическата форма на управление като легитимна, все пак търси пътища за оспорване на законността на конституционните промени, извършени след 9 септември 1944 година, търсейки юридическа аргументация и исторически факти за тази си политическа цел. Поставя възстановяване на гражданските права на Симеон Сакскобургготски и на неговото семейство като най-важна своя задача, както и на гражданските права на всички доброволно или принудително напуснали страната български граждани. Настоява за изграждането на демократична България без класови, етнически и религиозни противоречия, които цели присъстват в програмите на почти всички партии от това време. Разбирайки слабото си електорално влияние партията си запазва правото да влиза в коалиции с определени политически субекти за постигане на „общонационални и социални

интереси". Участва в коалиция Съюз за Търновска конституция, но не успява да постигне парламентарно представителство.

Либерално-демократическа партия (ЛДП)

Учредителите на партията я определят като наследник на някогашните либерална и демократическа партии, оглавявани от видните политици на следосвобожденска България Стефан Стамболов и Петко Каравелов. С това се присъединяват към онази част от политически активните обществени групи след 1989 година, търсещи своята легитимация чрез свързването си със съществували преди 1944 година партии, към които се е запазил носталгичен спомен като строители на една изгубена България, която новата политическа ситуация може да възстанови и да надгради. Създателите ѝ се обявяват за обединители на всички категории български граждани: интелигенция, работници, занаятчии, селяни и младежи. Търси възможности за представителство сред всички обществени групи като така може да бъде класифицирана в категорията на електоралните catch-all партии, макар и само на декларативно ниво. Основна цел, която ЛДП си поставя, е превръщането на България в съвременна демократична парламентарна република с президентска форма на управление, придържаща се към Хартата на ООН за правата на човека, Хелзинкските и Виенските споразумения. Както ясно може да се види и в техните програмни намерения има особена политическа и идейна еклектика, чрез която се опитват да привлекат политическото внимание без оглед на някаква утвърдена идейна и организационна рамка, въпреки избраното име. Това личи и от основните идейни направления, заложени от учредителите, а именно да изградят България като модерно и ефективно аграрно-промишлено стопанство на основата на преимуществено частната кооперативна и държавна собственост върху средствата за производство, със стабилна екологична, социална и културна политика. Тук ясно може да се види пример за съчетаването на частното с държавното, на остатъчни марксистки идеологически постановки, трайно навлезли в политическия наратив на няколко поколения, както и включването на основните проблеми, генериращи гражданска активност, каквито са проблемите с екологията. Партията, също съзнавайки малката си електорална тежест и слабите си организационни възможности, търси път към коалиционно сътрудничество, което да им предостави излаз на големия политически терен и да им даде възможност за реализация на еклектичната си програмна платформа и участва в изборите за ВНС в рамките на коалицията Политически опозиционен блок, но без успех. След това става инициатор за създаването на трипартийна коалиция Либерален съюз. Участва в изборите за ОНС на 13 октомври 1991 година в предизборна коалиция „Свобода", но отново без да успее да постигне парламентарно представителство. Партията е съинициатор, заедно с

Гражданската либерална партия на Македония, за създаването на Балкански либерален съюз.

Независима демократична партия (НДП)

Тази малка партия е от любопитните участници в процеса на образуване на новата партийна система, тъй като идеята за създаването ѝ се заражда още с учредяването на Комитета на репресираните през декември 1985 година. Основана е официално на 21 ноември 1989 година на общо събрание пред църквата „Света София", което също може да се определи като една от екзотичните идеи и плод на гражданския ентусиазъм, характерен за първите месеци след промените. НДП се самопровъзгласява за възстановител, макар и на ново политическо ниво, на разтурената през 1946 година Демократическа партия на Александър Малинов и Никола Мушанов. Търси идеологическа разпознаваемост и утвърждаване като прогресивна, технократична и активно действаща партия. Определя се като центристка, т.е. също се опитва да обхване широк спектър от обществени интереси. Иска възстановяване на Търновската конституция и настоява за законодателно стимулиране на всички видове собственост. И при НДП се наблюдава този вид идейна еклектика, специфични за повечето малки партии, търсещи публичност и искащи да привлекат по-голям дял от освободената гражданска енергия, за да реализират политическите си намерения. Тази стратегия от началото на прехода, да се съчетават несъчетаеми идеи и програмни намерения, в силната конкурентна среда между всички нови партии, се оказва напълно безполезна, но се ползва масово от почти всички новосъздадени партийни субекти. И НДП не търси, а и не намира различен подход, подвеждайки се по общите идейни нагласи и течения, поставяйки си за цел изграждането на независима, демократична и преуспяваща европейска България, създадена чрез волята, ума и труда на народа. Активно подкрепя и участието на страната в развитието на европейската и християнската цивилизация.

Национална партия на труда, частните собственици, производителите и творците (НПТЧСПТ)

Тази малка партия е пример за изключителната инициативност, изобретателност и креативност на тогавашния политически гений на българското общество, обхванато от ентусиазма на променените политически условия. НПТЧСПТ възниква като идея в средата на декември 1989 година, а създаденият Инициативен комитет свиква Учредителен конгрес през март 1990 година. Регистрирана е официално като партия по Закона за политическите партии на 17 април 1990 г. В основата на идейната ѝ платформа е изграждането на републиканско, демократично и хуманно гражданско общество, за постигане на икономически и социален прогрес. Основата идея е да се постигне баланс между интересите на

трудещите се и стопански инициативните обществени групи. Няма как и тук да не се отбележи опита за съчетаването на идеи от предишния и новия режим. Да се търси такъв тип реформа, чрез който да не се стигне до пълно разграждане на комунистическата държава, но и да се инкорпорира в нея новосъздаващата се под напора на свободната инициатива група на предприемчиви граждани, които биха допринесли за общото благоденствие.

Партия Либерален конгрес (ПЛК)

Една от малкото партии чието възникване може да се опре на дисидентските движения от комунистическия период. Възниква като нелегална организация през есента на 1979 година под името Социалдемократическо движение. Част от активните му поддръжници участват в създаването на първото Дружество за защита правата на човека с председател Илия Минев, през 1988 година. През ноември 1989 година официално се легализира и се влива в Българската работническа социалдемократическа партия (обединена) (БРСДП (о)). Метаморфозите от социалдемокрация към либерализъм минават, заради възникнали разногласия за стратегията и тактиката на БРСДП, през Социалдемократическа партия – немарксисти, като на 12 януари 1991 година партията официално се разделя със социалдемократическото си название и приема името Партия либерален конгрес. За идейна основа приема осъвременената в духа на модерните либерални ценности Търновска конституция. Партията се обявява за създаване на парламентарна система с пълно разделение на властите на законодателна, изпълнителна и съдебна, за двукамарен парламент и за избор на държавен глава с представителни функции. В изборите за ВНС печели един депутатски мандат, но на следващите избори за ОНС, на 13 октомври 1991 година, не успява да спечели нито един.

Българска християндемократическа партия – център (БХДП (ц))

Създадена като Демократическо християнско движение в края на 1989 година, движението се преобразува в Християндемократическа партия, но поради вътрешни разногласия и настъпило разцепление сред политическия ѝ елит, заради сближаването с някои западноевропейски католически партии, на 25 февруари 1990 година възниква БХДП (ц) . Определя се като консервативна, центристка в икономически и дясна в политически смисъл. И БХДП (ц) залага в програмните си намерения на изграждането на справедливо, хуманно общество, с добре балансирани обществени структури и регулиран държавен живот. Последното вероятно също е плод на някакво съчетание от класически монархически идеи в духа на абсолютните монархии и остатъчни рефлекси от комунистическия режим. Партията все пак държи на живот според свободната воля на индивида и ненарушаване правата и свободите на другите граждани,

което трудно може да се осъществи в условията на контролиран държавен живот, освен ако не са си представяли държавата като регулатор на взаимоотношенията между индивидите, което много се доближава до идеологическата рамка на либертарианството, но е в разрез с посочените програмни намерения за изграждане на балансирани обществени структури през регулационните механизми на държавата. Като класическа националистическа партия, което също е в известно противоречие с консервативните нагласи, БХДП (ц) членува в Европейския националистически интернационал, обявява се против съществуването на Движението за права и свободи, но оставя възможността малцинствената турска етническа общност свободно да изповядва мюсюлманската религия, т.е. защитава религиозните свободи. Обявява се за даване на приоритет на Източното православие като традиционно българско вероизповедание, държи на запазването на българските национални традиции и е против изучаването на турски език в българските училища. И при тази партия се забелязва идеологическата еклектика, специфична за малките партии, търсещи разширяване на електоралното влияние чрез възприемане на трудни за съчетаване политически идеи. Поради недостатъчното си електорално влияние и организационни слабости търси коалиционно сътрудничество и създава коалиция с Българската национално-радикална партия (БНРП). Приема за свои опоненти, не и врагове, левите партии.

Национален патриотичен съюз (НПС)

Намерението за създаването на подобна партия се заражда още през 1985 година, сред млади технократи и военно-технически специалисти, което издава в някаква степен генезиса ѝ от среди на репресивните структури на тоталитарната държава. Организационното структуриране започва още през декември 1989 година. Определя се като първата бизнес партия в България и е за създаването на икономически силно, финансово богато, социално осигурено, цялостно защитено чрез закони, напълно демократично общество. Партията приема за свой девиз: „Никога червена демокрация! Никога синя демокрация! Никога оранжева демокрация! Само богата демокрация!". Участва в изборите за ВНС, без да спечели депутатски места. Отличава се с идейна екстравагантност и търси политическа легитимация отвъд основните идейни тенденции от тези първи месеци след промените. Има своите последващи аналози в политиката и може да се определи като прототип на Български бизнес блок и Национално движение Симеон Втори със своята подчертано бизнес насоченост и позициониране отвъд „синьото", „червеното" и „оранжевото", т.е. земеделското.

Движение „Безпартийни за демокрация"

Също една от любопитните малки партии, създадени в първите месеци след 10 ноември, която има корени в рехавото дисидентско движение в България преди промените, която е наследник на Клуба на независимите безпартийни, съществуващ от 1979 година и легализиран на 25 ноември 1989 година. Клубът от своя страна се самообявява за движение с учредителен митинг в Южния парк на Столицата, като за участие в учредяването са поканени хора от цялата страна. Движението не иска да влиза в коалиционно взаимодействие с нито една от другите новосформиращи се партии, а организационно се опира на идеята за свободно политическо общуване между кръгове от приятели, близки, съседи и колеги. В програмните им намерения влизат полагане на политическо усилие за превръщане на страната в многопартийна демократична държава, за изграждане на социална пазарна икономика по примера на следвоенна демократична Германия, както и за екологична защита на природата и на човека като част от нея. Движение „Безпартийни за демокрация" взима участие като самостоятелен партиен субект в изборите за ВНС, но не успява да спечели мандат. Като повечето стихийно създадени партии в този период и Движението също страда от вътрешни напрежения и конфликти, които довеждат до разцепление и до създаването на Съюз на безпартийните, който от своя страна иска да противодейства на съществувалото дотогава монополно господство на една партия върху обществено-икономическия и духовен живот, от позициите на безпартийността. Парадоксално се опитва да защитава груповия партиен интерес на безпартийните, целейки да им даде възможност да заемат своето достойно място при изграждането на цивилизовано демократично общество.

Българска народна партия (БНП)

Може да бъде определена като емигрантска партия, чието организационно изграждане започва през май 1988 година, от група съмишленици от българската политическа емиграция. Няма пречките и ограниченията, които са съществували за подобен тип структуриране в България преди 10 ноември 1989 година, затова обявяват съществуването си още през юли същата година в Залцбург, Австрия. Официално се учредява на 3 февруари 1990 година в София. Създава задгранични представителства в САЩ, Канада, ФРГ, Австрия и Испания. И БНП, както много други партии в периода търсят политическа легитимация през съществували преди периода 1944-47 година, като се обявява за наследник на идеите за утвърждаване на демокрацията, хуманизма и справедливостта, налагани от създадената през 1894 година Народна партия на д-р Константин Стоилов. За да се впише и в новата политическа среда и за да не влиза в конкурентна битка с други партии, които също търсят легитимност през старите партии, се обявява за нова, модерна дясно-центристка партия.

Според учредителите ѝ, „Човек трябва да бъде освободен от страха, от бедите, от несигурността, от предубежденията и насилието", което не се различава особено от проповядваното и от западноевропейски партии, откъдето вероятно са черпили идеи за изграждане на идеологическата си рамка, като и тук личи политическата неопитност при конструирането на програмните декларации и прокламации. Единствената цел на подобна идейна еклектика, както и при почти всички други малки партии, е разширяване на обхвата на електорално влияние, което обаче размива идеологическия облик до степен да дезориентира целените електорати. Разбира се, обявява се в защита на общочовешки ценности като право на труд, свобода и достойнство за всички, иска отказ от всякакви форми на диктатура, иска толерантност към всички малцинствени, етнически и религиозни общности и си поставя за цел да работи за интегриране на България в една бъдеща Европейска федерация. Партията прави опити да консолидира българската опозиция. В търсене на тази консолидация, а и разбирайки ограничените си организационни и електорални възможности, влиза в коалиционно взаимодействие като член на Коалиция за Търновска конституция „Свобода". Участвала е и в предизборните коалиции Единен народен съюз и Политически опозиционен блок-център. През август 1990 година става, заедно с още десет партии, създател на коалицията Християн-социален съюз (ХСС), а през януари 1992 година става съучредителка на Съюза за Търновска конституция, от който по късно се отделя. Участва самостоятелно в изборите за ВНС от юни 1990 година, но не печели депутатски мандат.

ИЗВОДИ

Налага се основното впечатление, че малките партии са идеологически еклектични, комбинирайки политически идеи, които трудно могат да бъдат включени в единна политическа платформа или предизборна програма. Това ги прави уязвими от гледна точка на трудната им различимост сред огромното множество подобни партии. В търсенето на програмни цели и идеи се опират на познатите, наложили се политически идеи в западните демократични държави. Понякога наименованието на самите партии, при което е преследван единствено чисто електорален ефект за разпознаваемост, не съответства на възприетия еклектичен идеологически профил. В опита си да се оразличат от останалите малки или големи партии, предлагат в платформите си идеи, надхвърлящи ролята и възможностите на политическите партии. Много често несъзнателно включват в програмите си идеи за реформи и развитие, които се доближават до начина на функциониране на тоталитарния режим, но облечени в монархически принципи. Малките партии са водени повече от и следват хаотичните тенденции на обществения ентусиазъм, без оглед на организационните си възможности и без да разбират механизмите за функциониране на демократичната партийна система.

Създават се обикновено на активисткия принцип на група съмишленици, т.е. отгоре, без да имат ясна идея за обществените нагласи и влизат в политическа битка без изградени мрежи от последователи и активни поддръжници, без реален финансов ресурс и без ясна представа как ще достигнат до целените аудитории и до отделните групи по интереси, към които се стремят като електорален ресурс. Основните идейни направления, на които се уповават малките партии от този период, са свързани с демократизацията, хуманизма, справедливостта, икономическия преход към пазарно стопанство, което според своите специфики е социално или някакво съчетание между държавна собственост върху средствата за производство и свободна инициатива. Всички тези идейни платформи не се различават много от предлаганото от големите партии и партийни коалиции, което, както беше подчертано, затруднява процеса на различимост на малките партийни субекти в силно конкурентната политическа и партийна среда. Участието на малките партии извън широки коалиции най-често ги обрича на политически провал, но и влизането в коалиции не гарантира изборен успех. Самостоятелното им участие в първите избори не носи целения резултат и обикновено след това подобни партии или прекратяват дейността си, или търсят възможности за коалиции, които обаче най-често се оказват нетрайни, заради сериозните идейни различия и лидерска конкуренция. Все пак, както беше подчертано, малките партии, създадени във времевия интервал 1989-1992, в период на фундаментален преход от тоталитарна система към демократична такава и на разграждане на структурите на тоталитарната държава, изиграват ключова роля на катализатор на демократичните процеси със своята виталност, изобретателност, находчивост, организационна гъвкавост и идейно многообразие, като оказват сериозен натиск върху БКП/БСП и я принуждават сама да предприема стъпки към реформиране, за да не изпусне контрола върху обществените мрежи, на които е разчитала и е държала в подчинение чрез репресивните структури на държавата. Малките партии допринасят за демократизацията наравно с големите партии и коалиции, макар и да не успяват да реализират докрай идеите и основанията за съществуването си. Те са генератор на нови подходи към политическия процес, които заимстват от европейските демокрации или инкорпорират в дейността си натрупания от предишни политически поколения опит, опирайки се на наследството на партиите от довоенния период преди Втората световна война. Има много аргументи, които придават нужната тежест на участието им в демократизирането на България и те трябва да бъдат оценени по достойнство като основен градивен елемент за положените след 10 ноември 1989 година демократични основи.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Карасимеонов, Г. (2006). *Партийната система в България*, София: „Горекс Прес".
2. Любенов, М. (2021). *Политическите партии – институционализация и организационно развитие*, София: „Наука и общество".
3. Мадисън, Дж., Хамилтън, А., Джей, Дж. (1997). *Федералистът (Записките на федералиста)*. София: УИ „Св. Климент Охридски".

BIBLIOGRAPHY

4. Bolingbroke, H. S-J. (2002). *The Patriot King and Parties*. (1st Edition: 1738).
5. Burke, E. (2002). *Thoughts on the Cause of the Present Discontents*. (1st edition 1770).
6. Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper and Row.
7. McCarthy, J. D. and Zald, M. N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements, *American Journal of Sociology* 82(6): 1212-1241.
8. Sartori, G. (2005). *Parties and Party Systems*. Cambridge University Press.
9. Schlesinger, J. A. (1991). *Political Parties and the Winning of Office*. University of Michigan Press.
10. Schumpeter, J. (2003). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge. (1st Edition 1942).
11. Schattschneider, E. E. (1948). Pressure Groups versus Political Parties*, The Annals of American Academy of Political and Social Science* 259 (1): 17-23.
12. Tilly, C. and Tarrow, S. (2015). *Contentious Politics*. Oxford University Press.

За автора / About the author:

Георги Киряков е утвърден политически анализатор и автор на множество материали в областта на вътрешната и международната политика. Докторант в Катедра „Политология" на СУ „Св. Кл. Охридски"

Georgi Kiryakov is an established political analyst and author of numerous materials in the field of domestic and international politics. PhD candidate in the Department of Political Science at Sofia University "St. Kliment Ohridski"